

VIITORUL ISTORIEI LITERARE: TREI PROVOCARI PENTRU SECOLUL XXI

GALIN TIHANOV¹
The University of Manchester

THE FUTURE OF LITERARY HISTORY: THREE CHALLENGES IN THE 21ST CENTURY

Summary

How literary history develops will largely depend on the modifications of the wider framework in which its evolution takes place. Understanding these modifications seems to me to be an essential first step. In this paper I concentrate on three factors (the nation state; the media; the evolution of society and the idea and institutions of university education under the pressure of demographic changes), and seek to elucidate and weigh their importance for literary history.

The origins of literary history as an institutionalized discourse are closely interwoven with the fortunes of nationalism and the nation state after the French Revolution. However, Eurocentrism itself has been losing ground since World War I, and with it also the European model of nation-centred literary history. This process was exacerbated by the arrival of globalisation on the crest of revolutionary discoveries in information technology in the 1950s, which coincided with the swift dismantling of the colonial system. The ensuing growth of diasporic cultures, on the one hand, and the process of European integration in the context of a globalised economy, on the other, gave rise to occurrences best described as the gradual 'hollowing-out' of the nation state in the West. A single unified canon, on which to base literary history, also became increasingly untenable. Within the nation-state, there emerged a string of parallel canons called upon to rectify the social injustices of the past. Today we witness a transition to either regional, and even 'pan-European', histories, serving a different set of political goals from those so familiar from the recent past, or trans-national, often also trans-continental, narratives heeding not the monolithic projects of the nation state but rather the processes of exile, emigration, creolisation, and hybridisation.

¹ Galin Tihanov, este profesor de literatură comparată și istorie intelectuală și co-director al Research Institute for Cosmopolitan Cultures din cadrul Universității din Manchester. Este autor de cărți despre literatura bulgară (1994 și 1998), și despre Bakhtin, Lukacs și contextele lor intelectuale (2000). Printre lucrările lui se numără și co-editarea volumelor despre Bakhtin și Cercul Bakhtin (2000 și 2004) și despre Robert Musil (2007), precum și numeroase articole despre istoria culturală și intelectuală din Germania, Rusia, și Europa Centrală. Este președintele ICLA Committee on Literary Theory și a fost profesor asociat la Collegium Budapest și profesor invitat de literatură comparată la Universitatea Yale. galin.tihanov@manchester.ac.uk

The business of literary history has changed dramatically also due to the changing media of appropriating and consuming literature. First of all, the pattern of the consumption of literature underwent a significant alteration, placing the texts of the canon within easy reach through numerous visual adaptations, thus destabilizing their very nature as canonic works of art and erasing the boundary between high and popular. Moreover, modern media, in particular the interactive technologies, have brought about an unprecedented openness of the text to simultaneous modification by the recipient. The status of the text has changed beyond the comfortable manageability on which traditional literary history rests. The disobedient text that emerges from the process of electronic interaction is open-ended, mobile as never before, and truly boundless. The author/reader boundary is totally erased, and so are the foundations of reception theory and the traditional literary history.

With an ever growing life expectancy and the corresponding attempts at managing it through various economic and administrative techniques, three of the essential cornerstones of literary history – indeed of any history – will be heading for dramatic transformation: the concept of generation; the notion of period; and that of novelty (what constitutes novelty in the literary and ideological life of society). The real issue here is the changing lifespan of generations, and with this the changing rhythms of the production of meaning. Public consent over key events underlying the narrative of the historian is likely to be reached in an ever more complicated and mediated fashion, because the constitutive voices of the generational ensemble will each have a temporality, duration, and therefore force, different from those informing the practice of (literary) historiography at present. In addition, what we see today, precisely as part of the economic and social techniques of demographic control, is the introduction of a totally new concept of education. The so-called ‘continuing education’, or ‘life-long education’, which is now part of the educational landscape throughout Europe and North America, slowly but securely redefines the philosophy of education, leaving behind the idea of clear-cut disciplinarity.

Viitorul istoriei literare apare sub o formă precară, dar poate nu atât de întunecat cum s-ar putea crede. Chiar dacă istoria încercărilor de abandonare a istoriei literare are, în mod ironic, o vechime de un secol², sentimentul de criză și dificultățile metodologice nu au fost resimțite în mod acut decât o dată cu anii '80, când încercările de reformă ale meșteșugului istoriografiei literare au culminat, provizoriu, cu binecunoscuta lucrare, *O nouă istorie a literaturii franceze* (*A New History of French Literature*, Hollier 1989). Mulți au considerat acest proiect drept un asalt asupra istoriei literare tradiționale, recunoscând în același timp faptul că editorul cărții, Denis Hollier, își dăduse seama de dificultățile care afectează disciplina în momentul apariției postmodernismului și post-structuralismului, și răspunsese într-o manieră inovatoare, chiar dacă neconclusivă³. În deceniul care a urmat, s-a pus cu o oarecare persistență chiar problema necesității istoriei literare (cf. ex. Perkins 1992), dar răspunsurile survenite odată cu începutul secolului XXI par a fi marcate mai degrabă de moderație și scepticism constructiv, decât de negare

² Diferitele obiecții la adresa istoriei literare începând cu sfârșitul secolului 19 și până în anii 1960 sunt prezentate sumar de Wellek (1982).

³ Măsura în care proiectul lui Hollier a avut practicile tradiționale drept punct de plecare poate fi determinată de faptul că - în edițiile ulterioare - versiunea franceză a cuvântului “istorie” a fost omisă din titlu (cf. Hollier 1993).

radicală. Conferința recent organizată de către Marko Juvan și Darko Dolinar la Institutul de literatură slovenă din Ljubljana, care s-a bucurat de prezentarea unor lucrări foarte interesante (Dolinar și Juvan 2006), reprezintă un bun exemplu pentru ilustrarea acestei atitudini.

Direcția de dezvoltare a istoriei literare va depinde în mare parte de modificările contextului mai larg în care are loc evoluția ei. Înțelegerea acestor modificări mi se pare a fi un prim pas esențial. Mă voi referi mai jos la trei factori, și voi încerca să elucidez și să măsoz importanța lor în istoria literară.

Statul Națiune

Originile istoriei literare ca discurs instituționalizat se împletesc foarte strâns cu destinul naționalismului și ale statului națiune care au urmat Revoluția Franceză. Deși primele catedre de literatură fuseseră create pentru predarea literelor fără prea multe restricții naționale, perioada post-Napoleoniană, marcată de creșterea naționalismului în Europa, a fost martora unei tranziții treptate către predarea și cercetarea subiectelor legate de o națiune anume. Literatura însăși era percepută ca un instrument de păstrare și gloriificare a acelor „amintiri mărețe ale națiunii care se află în trecutul întunecat al istoriei naționale” (Schlegel [1815] 1961, VI: 15) – și la fel se întâmpla și cu istoria literară. După cum susțin și Cornis-Pope și Neubauer (Cornis-Pope și Neubauer 2002: 12), studiul literaturii și al istoriei sale s-a instituționalizat mai întâi în societățile care erau interesate să-și cultive o identitate națională bine definită și să dobândească suveranitatea statală (Germania, Italia, Europa Centrală și de Est), deși nu ar fi greșit să spunem că în Anglia, unde identitatea statală și națională fuseseră stabilite cu mult înainte, istoriografia literară s-a instituit înaintea oricăror încercări venite din partea statelor menționate mai sus (Thomas Warton a publicat între 1774 și 1781 trei volume din istoria sa literară neterminată, ajungând numai până la perioada Reformei). În Germania, prima istorie literară a apărut cu mult înainte de unificarea țării sub conducerea lui Bismarck în 1871: între 1853 și 1842, Georg Gervinus (1805 – 1871) a publicat în cinci volume *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* (titlul a fost ulterior schimbat în *Geschichte der deutschen Dichtung*); asta s-a întâmplat cu jumătate de secol înainte ca prima istorie notabilă a literaturii franceze să fie publicată în 1895 de către Gustave Lanson. În Italia, De Sanctis a publicat o istorie în două volume a literaturii italiene între 1870-1871, după unificarea țării, și cu douăzeci de ani înainte de istoria lui Lanson. Chiar dacă Gervinus nu era de acord cu metodele prin care Bismarck a căutat să realizeze unificarea Germaniei, istoria sa a constituit un instrument puternic în construirea unei conștiințe privind omogenitatea culturii germane.

Viitorul acestui model a cărei dominație a fost de necontestat timp de peste un secol se arată acum foarte nesigur, din mai multe motive. Pentru început, ideea de eurocentrism a pierdut teren începând cu Primul Război Mondial, și odată cu ea, și modelul european de istorie literară centrată în jurul unei singure națiuni. Acest proces a fost intensificat de apariția globalizării ca apogeu al descoperirilor revoluționare în domeniul tehnologiei informației din anii 1950, moment care a coincis cu destrămarea rapidă a sistemului colonial. Creșterea ulterioară a culturilor din diaspora, pe de o parte, și procesul de integrare europeană în contextul unei economii globalizate, pe de alta, au dat naștere unor fenomene care ar putea fi descrise cel mai bine ca „golirea” treptată a statului națiune din Occident. A devenit din ce în ce mai greu de obținut un canon unic și unificat pe care să se bazeze istoria literară. În cadrul statului-națiune, a apărut o serie de canoane paralele, invocate pentru a rectifica nedreptățile sociale din trecut. Pentru cei interesați, există un semnal foarte puternic care anunță îndepărtarea de istoriile literare naționale: acum se discută, mai ales în Germania, unde Goethe visase la o „literatură mondială”, de posibilitatea construirii unui canon european reprezentativ, care ar stimula scrierea de istorii regionale, sau, la modul ideal, crearea unei istorii detaliate a literaturii europene. Iar asta nu este doar preocuparea celor bogați. Preocupată de securitate și de ideea unei piețe într-o continuă creștere, Uniunea Europeană și diferite ONG-uri se iau la întrecere în spațiul balcanic să sponsorizeze publicarea de manuale menite a învăța noile generații că împartășesc, cu toții, aceeași istorie politică și culturală. Astfel, ne confruntăm cu două direcții de dezvoltare, ambele ostile istoriei literare tradiționale comandată de statul națiune: fie istorii regionale, sau chiar „pan-europene”, servind unor țeluri politice diferite de cele cu care ne-am obișnuit în trecutul recent, fie istorii trans-naționale, adesea chiar și trans-continentale, narațiuni care iau în seamă nu proiectele monolitice ale statului națiune, ci mai degrabă, după cum spunea Stephen Greenblatt, procesul postcolonial al „exilului, emigrării, rătăcirii, contaminării și consecințelor neașteptate, împreună cu constrângerile dure dictate de lăcomie, dor și neliniște, întrucât – continuă Greenblatt – tocmai aceste forțe disruptive dau formă istoriei și răspândirii limbilor, și nu un sentiment bine înrădăcinat de legitimitate culturală” (Greenblatt 2002: 61).

Dacă istoria literară tradițională va supraviețui, ea trebuie să-și adune toate rezervele de flexibilitate și suplețe pentru a cuprinde aceste noi direcții de dezvoltare. Un exemplu recent este dat de noua *Oxford English Literary History* în 13 volume, care dedică două volume perioadei de după al doilea război mondial, și ambele intră se întrec în a califica și interpreta noțiunea de „anglicitate”: volumul 1960-2000, *The Last of England*, e scris de Randall Stevenson, descris ca un „Scoțian care crede că ideea de „literatură engleză” nu mai este realizabilă” (vezi Bate 2002: 17), și un alt volum, 1948-2000, *The Internationalisation of English Literature*, e redactat de canadianul Bruce King, care celebrează multiculturalismul nu ca un sfârșit, ci ca o renaștere. (să observăm de asemenea că aceste două volume interpretează în mod diferit limita cronologică inferioară a perioadei analizate). Prin urmare, noua istorie

Oxford caută să transpună - fără să elimine - narațiunea națională, în mare parte epuizată, în tonalitatea (discutabilă) a globalizării multiculturale.

Mass-media

Afirmația lui Marshall McLuhan potrivit căreia mijlocul de transmitere este chiar mesajul (McLuhan 1964: 23-36) capătă rezonanță astăzi când încercăm să trasăm destinul istoriei literare. Domeniul istoriei literare s-a schimbat dramatic de-a lungul ultimilor 60 de ani, în mare parte datorită schimbării mijloacelor prin care a fost însoțită.

Există mai multe aspecte ale acestei schimbări. În primul rând, modelul consumului de literatură a suferit o modificare semnificativă. Se remarcă o abundență de adaptări cinematografice ale canonului tradițional, ceea ce a putut duce la iluzia că vizionarea ecranizării după *Rațiune și Simțire* ne va scuti de lectura romanului lui Jane Austen. Accesibilitatea clasicilor prin intermediul televiziunilor cu buget restrâns a reușit să acopere treptat diferența dintre literatura de calitate și cea comercială, diferență pe care s-a bazat dintotdeauna istoria literară ca disciplină. Cu siguranță, istoria literară a fost prima care a instituit diviziunea între literatura de „înaltă” și cea „de consum”, și a strâns operele publicate inițial sub formă de foileton în ziare pentru a distra (și a edifica, bineînțeles) publicul larg cititor în capodopere ale culturii înalte. Multe dintre romanele secolului al XIX-lea, inclusiv cele ale lui Dostoievski și Balzac, printre altele, au fost supuse unor asemenea remodelări metamorfice în mâinile istoricilor literari în cursul deceniilor care au urmat primei lor publicări. Acum s-au schimbat lucrurile pentru istoricul literar: abundența de filme, adaptări radio, benzi desenate, etc. a făcut ca profesia să se scufunde într-o lume în care siguranța anterioară furnizată de un canon a dispărut cu desăvârșire. Presupusul act unic al lecturii silențioase a fost distrus cu brutalitate de către consumul în masă de surogate vizuale percepute ca fiind mai capabile să pună în evidență acțiunea și costumele decât presupusul mesaj filozofic al operei de artă literară. Astfel, istoricii literari au fost lăsați să rătăcească fără busolă prin hățișul unei culturi care nu este nici înaltă, nici de consum, dar care subzistă reproductibilității sacrului în miriade de momente zilnice de epifanii suprapuse.

Cel de-al doilea aspect este indus de prezența puternică a noilor mass-media electronice. Încă de la Baudrillard⁴, am învățat să punem sub semnul întrebării granița dintre fapt și ficțiune când avem de-a face cu presa electronică. Mai mult, mijloacele moderne, mai ales tehnologiile interactive, au inițiat o deschidere fără precedent a textului către modificările simultane de către receptor. Astfel, statutul textului s-a schimbat dincolo de controlul confortabil

⁴ Vezi mai ales faimosul pamflet al lui Baudrillard *The Gulf War Did Not Take Place* (Baudrillard 1995).

pe care se bazează istoria literară tradițională. Textul nesupus care rezultă în urma procesului de interacțiune electronică are un final deschis, este mai mobil ca niciodată, și într-adevăr nu cunoaște frontiere; nici chiar armamentul conceptual al intertextualității nu îl mai poate domestici. Un hyper-text aflat mereu într-o stare fluidă face ca articularea tradițională a entităților semantice să pară depășită și nedemnă de încredere. Rezultatul este o arhivă de depozite dinamice din punct de vedere semantic, la care se poate adăuga și din care se poate subtrage în voie, oricând. Granița dintre autor și cititor este complet ștearsă, și la fel se întâmplă cu bazele teoriei receptării și cu istoria literară tradițională.

În sfârșit, rețeaua globală creează o vastă bibliotecă electronică, unde tradițiile naționale și loialitățile sunt destabilizate rapid. Fragmentară în esență, experiența cititorului internaut contribuie la o nouă paradigmă de interpretare în care referința și comparația nu mai pornesc în mod autoritar și logic dintr-o adunare de scriituri naționale verificabile din punct de vedere istoric. Pentru înțelege o povestire sau o poezie, atât profesorul de literatură, cât și studenții se biziue acum adesea pe rezerva globală de subiecte și imagini care hrănesc mintea, fără a-și pune întrebări privitoare la apartenența istorică sau națională a materialului furnizat. Mijloacele electronice și internetul confruntă astfel istoria literară cu provocările simultaneității și deșrădăcinării.

Demografia

Habermas, printre alții, și-a pus recent întrebarea incomodă (pentru a nu spune mai mult) referitoare la „viitorul naturii umane” (Habermas 2001). El a pus această întrebare pe fundalul geneticii moderne și al schimbărilor inevitabile – și încă neprevăzute – care vor rezulta din apariția iminentă a clonării și a modificării genetice a materialului uman. Din punctul meu de vedere, există aici două probleme legate una de cealaltă: longevitatea și memoria. Ambele îl aruncă pe comentator în adâncimi încă neexplorate. În condițiile unei speranțe de viață din ce în ce mai mari și ale încercărilor corespunzătoare de a o controla prin diverse tehnici economice și administrative, cum se poate distribui memoria din punct de vedere social? În urma modificărilor latente din managementul longevității, cum se va schimba percepția a ceea ce constituie experiențele formative și segmentele de viață umană, copilăria și adolescența? Trei dintre pietrele de temelie ale istoriei literare – și ale oricărei istorii, de altfel – vor fi supuse unor transformări dramatice. Una este conceptul de generație; cealaltă este noțiunea de perioadă; iar ultima - noțiunea de „noutate” (ceea ce este nou în viața literară și ideologică a societății). Istoria literară tradițională s-a bazat pe aceste trei concepte pentru a furniza un centru semnificativ de interpretare. Nu va fi suficientă conștientizarea faptului că în istoria literară și intelectuală perioadele sunt de fapt construcții ideologice discursive; măcar atât se

știe și acum. Adevărata problemă este întinderea schimbătoare a vieții diferitelor generații, și, odată cu ea, ritmurile schimbătoare ale producției de sensuri. Consimțământul public în privința evenimentelor majore din spatele narațiunii istorice va fi probabil atins într-o manieră din ce în ce mai complicată și mai mediatizată, deoarece vocile constitutive ale ansamblului de generații vor avea, fiecare, o temporalitate, durată, și, prin urmare, o forță diferită de acelea care furnizează informații istoriografiei (literare) din prezent. Nu se știe dacă micro-istoria sau oricare altă unealtă favorizată de istoriografia modernă va putea să înfrunte aceste provocări. Nu aș vrea să vorbesc asemenea autorului mediocru de literatură științifico-fantastică: realitățile progresului genetic și creșterea iminentă a longevității la o scară fără precedent până acum ne obligă să reconsiderăm bazele istoriei (literare) în viitor. Trebuie să accentuăm aici faptul că istoria literară a fost dintotdeauna în mare parte susținută de către piața sigură a educației preuniversitare și universitare; în lipsa acestei piețe, ne este greu să presupunem că ar constitui o întreprindere viabilă în orice societate modernă. Dar ceea ce vedem astăzi, ca făcând tocmai parte din tehnicile economice și sociale de control demografic, este introducerea unui nou concept de educație. Așa-numita „educație continuă”, sau „educație pe tot parcursul vieții”, care a devenit acum parte integrantă din sistemul educațional european și american, redefinesc încet, dar sigur filozofia educației, lăsând în urmă dogma disciplinelor precis conturate. Abordarea bazată pe alegere și amestec liber a supermarketului educațional din Occident nu va dispărea curând și va fi folosită secvențial și regulat pe parcursul întregii vieți a individului. Faptul că trebuie să servească unei piețe în continuă creștere, la fel ca și structura modulară a educației universitare, are deja un impact asupra scopului cercetării dintr-o universitate modernă. Astfel, asistăm la un nou ciclu de educație și angajare, în care cele două nu mai sunt separate, și un nou standard social la care trebuie să se ridice educația. Toate acestea contribuie la un nou climat educațional, în care cunoștințele autoritare și cultul pentru o anumită disciplină, inclusiv istoria literară, par din ce în ce mai inadecvate.

Totuși, nu trebuie să încheiem pe un ton pesimist. În *Being and Time* (*Ființa și Timpul*), Heidegger avertizează că „din punctul de vedere al determinării, istoricitatea este anterioară istoriei” (Heidegger 1996: 17). Prin aceasta el a vrut să spună că, după cum afirmă în aceeași secțiune (nr. 6), istoricitatea primară a *Dasein* poate să rămână ascunsă față de *Dasein* însăși, i.e. ascunsă față de existența noastră din prezent. Dar prin această afirmație el ne atrage atenția, de asemenea, și asupra faptului că atât conștientizarea istoriei, cât și consemnarea acesteia în scris, de câte ori au loc, apar ca un răspuns (ca un dar al Ființei) în fața unei istoricități (temporalități) prezentă în mod constant și care ne condiționează viața în calitate de ființe umane. Cu alte cuvinte, nu putem scăpa de istoricitate, nici chiar în condițiile unei pauze – lungi sau scurte – în care practica istoriei literare pare a fi stăvilă pentru totdeauna. Trebuie doar ca

istoria literară să facă o schimbare într-o lume schimbată. Dacă pentru aceasta este nevoie de dizolvarea istoriei literare într-o istorie culturală care va fi diferită, în mod necesar, atât de adunarea pozitivistă de fapte din secolul al XIX-lea, cât și de paralelele ideologice înalte ale *Geistesgeschichte* din secolul XX, atunci așa să fie.

BIBLIOGRAFIE

- Bate, Jonnathan, 2002: A monumental task. Why the new *Oxford English History* will differ from its predecessor?" *Times Literary Supplement*, 4 October 2002.
- Baudrillard, Jean, 1995: *The Gulf War Did Not Take Place*. Trans. Paul Patton. Bloomington: Indiana UP.
- Cornis-Pope, Marcel and John Neubauer, 2002: *Towards a History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Theoretical Reflections* (ACLS Occasional Paper, 52). New York: American Council of Learned Societies.
- Dolinar, Darko and Marko Juvan (eds.), 2006: *Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Greenblatt, Stephen, 2002: Racial Memory and Literary History. In: *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Ed. Linda Hutcheon and Mario J. Valdés. Oxford and New York: Oxford UP.
- Habermas, Jürgen, 2001: *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Wege zur liberalen Eugenetik?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heidegger, Martin, 1996: *Being and Time: A Translation of "Sein und Zeit"*. Trans. Joan Stambaugh. Albany: State University of New York Press.
- Hollier, Denis (ed.), 1989: *A New History of French Literature*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Hollier, Denis (ed.), 1993: *De la littérature française*. Paris: Bordas.
- McLuhan, Marshall, 1964: *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: New American Library.
- Perkins, David, 1992: *Is Literary History Possible?* Cambridge, MA: Harvard UP.
- Schlegel, Friedrich [1815] 1961: Geschichte der alten und neuen Literatur. In: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Ed. Ernst Behler et al. Paderborn: Schöningh. Vol. 6.
- Wellek, René, 1982: The Fall of Literary History. In: René Wellek, *The Attack on Literature and Other Essays*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

*Trad. din limba engleză de Daniela Oancea
absolventă a Masteratului de Traducerea Textului Literar Contemporan, engleză, 2007*